

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ В КОНТЕКСТІ СЬОГОДЕННЯ

Л.М. Димитрова

*доктор філософських наук, професор кафедри соціології,
політології та соціальної роботи*

*Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

Темою статті стала історична участь, місце та доля України в процесах, що розгорнулися на євразійських просторах та адекватна орієнтація в умовах нової історичної і геополітичної реальності. Вкрай актуалізувалася проблема не тільки інтерпретації нових історичних реалій в руслі сучасної історіософської світоглядної та методологічної парадигми, а й необхідність з її позицій прогнозування ходу та спрямованості вірогідного розгортання подальшого процесу українського державотворення та передбачення як позитивних, так і негативних його наслідків.

Ключові слова: філософія історії, парадигма, ґенеза, лінійність, нелінійність.

На рівнях як буденної, так і теоретичної свідомості останнім часом особливо гостро постають вкрай песимістичні, подекуди навіть есхатологічні настрої та апокаліптичні очікування, які відбивають в повній мірі загальний кризовий стан, що набув планетарного масштабу.

Розпад СРСР не міг не справити вирішального впливу на геополітичні процеси в усьому світі, а поява на його теренах нових держав зі сформованою десятиліттями тоталітаризму суспільною свідомістю і фатальною історичною та духовною спадщиною, а також новітніми складнощами, проблемами, стали очевидним фактом.

В цьому контексті історична участь, місце та доля України в процесі, що розгорнулися на євразійських просторах, набуває все більш актуального та доленосного звучання для майбутнього не тільки нашої країни, але, наразі, й всього людства.

Вимоги сучасного моменту – це адекватна орієнтація в умовах нової історичної і геополітичної реальності, яка, хоча і розвивалася латентно згідно логіці історії, але все ж таки виявилася деякою мірою несподіваною.

Цим пояснюється те, чому саме зараз вкрай актуалізувалася проблема не тільки інтерпретації нових історичних реалій в руслі сучасної історіософської світоглядної та методологічної парадигми, а й необхідність з її позицій прогнозування ходу та спрямованості вірогідного розгортання подальшого процесу українського державотворення та передбачення як позитивних, так і негативних його наслідків. Багатоманітність, а нерідко й полярність філософських інтерпретацій історичного процесу протягом багатомісячного формування філософського підходу до осягнення історичної

реальності, до проблем минулого, сучасного та майбутнього, є вражаючою.

Фіксуючи наявність навіть у пересічної людини власного, своєрідного сприйняття сутності історичних подій на рівні індивідуальної свідомості, тим більший інтерес викликає наукове, професійне розуміння цієї проблематики фахівцями: соціологами, філософами, істориками, психологами, антропологами, етнологами тощо.

Накопичений досвід людства та величезний науковий матеріал репрезентують полярне розмаїття поглядів та підходів до історіософської проблематики. В загальній картині історичного буття людства мають місце як ідентичні або ж подібні погляди на філософію історії різних мислителів, так і взаємовиключні, діаметрально протилежні.

Такі тенденції, що вони є наявними в трактуванні закономірностей та векторності історичного процесу (ми навмисне не застосуємо тут термін "прогрес"), не тільки демонструють багатство і різноплановість людського розуму, але також дозволяють засобами філософської рефлексії дійти спільного знаменника.

Суть його полягає в тому, що, попри зовнішню хаотичність, позірну непередбачуваність подій та феноменів історичного буття, дослідники історіософської проблематики, починаючи з часів Античності і аж до останнього періоду, до сьогодення, в "броунівському русі" історії завжди вбачали можливість віднайти певний глибинний сенс, жорстку детермінованість в потоці безперервних змін, про що влучно зазначив ще М.Бердяєв: «Філософія історії пов'язана з проблемою часу. Ми живемо в занепадому

часі, розірваному на минуле, сучасне і майбутнє...Смисл історії осягається через традицію, яка являє собою творчий зв'язок між минулим і майбутнім» [1, 87-88].

Вивільнення науки, творчої думки з-під влади ідеологічних забобонів і табу створило можливість прямого, безпосереднього ознайомлення з найбільш значними філософами ХХ ст. Це, мабуть, одне з небагатьох благ, що з'явилися в нашому житті протягом останніх років.

Особливе місце в цьому ряді займають теорії історіософської спрямованості, які доторкаються онтологічних, засадничих проблем історичного процесу. Включення здобутків світового історіософського пошуку в вітчизняний науковий обіг не тільки сприяє створенню гармонійної, цілісної філософської картини розвитку людської думки, але й знімає певну іронічність та зверхність по відношенню до історіософських конструктів. Відбувається процес повернення вольтерівському термінові "філософія історії" прав громадянства, реанімується інтерес до історіософської проблематики.

Проблема осмислення шляхів історичного руху, тенденцій і спрямованості історичного процесу з давніх давен притягувала інтерес найсерйозніших мислителів, в працях яких ще від часів Античності до сьогодення репрезентовані спроби інтерпретації історичного процесу та закладені основи методології історичного пізнання.

Уявлення про існування людства в темпоральних границях минулого, сучасного і майбутнього - це міфологізована схема ще гомерівських часів, яка фіксувала факт наявності історичної самосвідомості людства, але не являла собою закінченої системи поглядів, будучи за своїм характером переважно інтуїтивною.

Але приблизно саме на ті часи окреслюються дві головні тенденції в поясненні внутрішніх і зовнішніх стимулів історичного руху: або через дію непізнаних природних сил, або ж шляхом впливу божественного провидіння, фатуму, який здійснює свою волю через вчинки людей. Тоді ж намічаються і, так би мовити, "графічні" вирази історіософської парадигми: лінійний та нелінійний, які з плином століть збагачувалися новим змістом, але, по суті, не зазнали принципових змін аж до ХХІ-го століття. Принагідно зазначимо, що не лише геометричні параметри виступали в якості відображення потаємних механізмів історичних подій. Для інтерпретації їх сутності залучалися й різноманітні аспекти людського буття, про що висловився Л.М.Гумільов:»В єдиній світовій історії ритми етносу є сполучені з пульсом соціального розвитку, але сполучення не означає співпадіння, а тим більше єдності. Таким чином, в соціальному та природничому аспектах людського буття

виявляється інтерференція двох ліній розвитку» [2,4].

Генеza та розвиток філософії історії впродовж багатьох століть - від перших найвних, міфологізованих уявлень і аж до фундаментальних, теоретично та емпірично обгрунтованих конструктів сучасності, являє собою приклад постійного збагачення змісту, методології, а також наукового рівня філософського осягнення історії. Але сам хід розвитку історіософської парадигми в часі зовсім неадекватний загальному процесові розвитку філософської думки як такої. Інакше кажучи, йдеться про виявлене нами "неспівпадіння" історії філософії та філософії історії.

Історіософська парадигма розвивалася за своїми власними законами. В процесі її формування, становлення і розгортання були як плідні періоди, так і довгі десятиліття та навіть століття ігнорування та забуття її проблематики. Часом філософія історії як така являла собою "інтелектуальну лакуну" в системі філософського знання, а часом вражала багатством своїх "духовних жнив".

Кожна нова епоха, нове покоління мислителів привносили щось нове в філософське розуміння історичних подій в залежності від рівня розвитку науки - від простої констатації наявності існування феноменів минулого, сьогоденного та майбутнього і аж до глибинного осягнення "всеедності", за вдалим виразом В.Соловйова, буття людини в системі космосу.

Стан наукового ступеня опрацювання історіософської проблематики детермінований специфічними рисами цієї галузі філософського знання, а саме: поряд з усталеним колом авторів, які традиційно визнані як "професійні" розробники проблем філософської інтерпретації історичного буття людства, таких, як Полібій, Дж. Віко, Гердер, Гегель, Дільтей, Зіммель, Ясперс, Шпенглер, Тойнбі, Коллінгвуд та ін., до них постійно долучаються нові дослідники, в творах яких філософія історії хоч і не являє собою закінченої системи поглядів, монологічного теоретичного конструкту, але несе в собі яскраво виражену інтенціональність.

Важливість і необхідність історіософських студій порівняно нещодавно зафіксована та отримала громадянство в вітчизняній літературі, раніше дана проблематика в ній практично не розроблялася з відомих причин. Це водночас і спрощує, і ускладнює завдання визначення стану наукового опрацювання досліджуваної проблеми: перші солідні роботи починають з'являтися в радянській і пострадянській спеціальній літературі лишедесь приблизно

з кінця 80-х років. В руслі розуміння історії як видоспецифічного соціального буття написані праці Е.В.Ільєнкова, П.В.Копніна, "доперебудовні" статті М.А.Кісселя, монографії Л.В.Скворцова та ін. В цих працях, не вільних від соціологічного редукціонізму, міститься раціональне зерно, поставлені загальнофілософські проблеми. Останнім часом філософські рефлексії над історичною дійсністю стають все більш популярними як в вітчизняній літературі, так і на теренах СНД, особливо в Росії. Серед українських теоретиків варто назвати В.І.Шинкарука, який репрезентував нові підходи до проблеми історичного буття, зокрема, стосовно усталеної формаційної схеми, В.П.Андрущенка, А.К.Бичко, І.В.Бичка, І.В.Бойченка, Л.В.Губерського, О.Кіхно, М.І.Михальченка, Б.В.Новікова, який розробляє творчий аспект людського буття, М.В.Поповича, В.П.Розумного, О.Соболь, В.Скуратівського, дослідника гносеологічного аспекту біосоціального буття В.І. Ярошовця та ін.

Історико-філософський аспект становлення і розгортання досліджуваної парадигми відображений в багатьох працях, які вийшли друком як за рубежем, так і в Україні.

Сучасна західна традиція як в лінійній, так і в нелінійній філософії історії знайшла відображення в працях таких відомих мислителів, як Д.Белл, М.Вебер, М.Блок, Г.Маркузе, Й. Масуда, Р. Дж.Колінгвуд, Г.Норт, А.Камю, Х.Ортега-і-Гассет, К. Поппер, Ж.-П.Сартр, П.О.Сорокін, А.Тойнбі, О.Тоффлер, Л.Февр, З.Фрейд, Е.Фромм, Ф.Фукуяма, Т.де Шарден, О.Шпенглер, К.Ясперс. Новітня етногенетична теорія пасіонарності висвітлена в численних працях Л.М.Гумільова, його послідовників В.Ю.Єрмолаєва і Ю.Бородая, резонансні думки щодо неї можна знайти в дослідженнях О.С.Забужко та М.Розумного, в інших виданнях. Місце українського філософського мислення в системі філософської культури Європи, а також становлення і розгортання української національної ідеї як провідної в вітчизняній історіософії знайшли відображення в працях як діячів діаспори і опозиції О.Бочковського, Ю.Липи, В.Липинського, М.Шлемкевича, І.Лисяк-Рудницького, так і в вітчизняній літературі - в роботах Л.Довгої, А.К.Бичко, О.Кіхно, М.Кисельова, М.Розумного, В.Скуратівського, К.Шудрі, Л.Є.Шкляра, Н.Яковенко.

Наведений перелік авторів є далеко не вичерпним, але він формує уявлення про ступінь як актуальності, так і теоретичної опрацьованості проблеми, репрезентує її актуальність.

Налаштованість до творчого, справді філософського, поглибленого осягнення реалій сучасного життя, вивільнення з-під нашарувань догматичного світосприйняття та вульгарнома-

теріалістичних схем здатні в хаосі явищ, катаклізмів, подій віднайти іманентну логіку історичного процесу, зафіксувати тенденції та закономірності глобальних зрушень сьогодення. Таке осягнення, попри гьотевському застереженню, що в історії ми можемо знати лише те, що сталося, але не можемо знати, як, з яких причин це сталося, - все ж таки, за нашим переконанням, спроможне проникнути в глибинну суть історичних процесів, виявити їх потаємні причини. Більше того, воно, на наш погляд, через пізнання закономірностей історичного процесу спроможне прогнозувати як найближчі, так і більш віддалені наслідки феноменів та подій історії.

Така інтенціональність історіософського пізнання висвітлює не тільки зміст і сутність історії, основні тенденції історичного процесу, але й дозволяє віднайти закони руху самого історичного пізнання як такого.

Коло залучених питань в філософії історії, обшир розповсюдження її інтересів в контексті сучасного рівня науки вражає своєю масштабністю, глобальністю, хоча, згідно усталеній традиції, схему основної проблематики цієї парадигми можна було б репрезентувати як ряд доволі простих запитань:

завдяки чому відбувається історичний процес?

яким чином, якими шляхами відбувається рух історії?

чи існує мета історії, і, якщо існує, то в чому вона полягає?

Сучасний рівень наукового пізнання зумовлює необхідність залучення до кола досліджуваного об'єкту матеріалів та даних, а часом і методик як соціальних, так і природничих наук. Відтак, в поле уваги дослідника історіософської проблематики включаються наробики з галузей таких, здавалося б, несумісних наук, як геофізика, геологія, географія, біологія, історія, політологія, археологія, етнографія, психологія і навіть психіатрія (яка стає в нагоді при аналізі "крайнощів", "гримас", патології в історії, яких, на жаль, вистачає. Філософія історії нині вийшла далеко за межі чистої "споглядальності", являючи собою зрілу, науково і методологічно обґрунтовану і забезпечену галузь філософського знання про біогенну, соціогенну, культурогенну природу людської історії, яка вимагає адекватного потребам часу осягнення. Становлення та універсалізація історіософської парадигми розширює та урізноманітнює коло онтологічної, соціальнофілософської та гносеологічної проблематики, виходячи далеко за межі суто гуманітарних досліджень.

Філософія історії, специфіка якої визначається системним підходом до явищ і феноменів дійсності, детермінує важливість системного, комплексного аналізу, багатовекторних дослідницьких зусиль, які ставлять собі за мету не тільки приріст вже суцього (теоретично обґрунтованого, об'єктивованого), знання, а й свіжого, неупередженого погляду на реалії в цій галузі науки, які вже склалися, а також постійно формуються внаслідок гносеологічної, когнітивної діяльності. Але ця діяльність є за своєю суттю колективною, на чому наголошував ще Гердер: «Якби я обмежився лише індивідуумами і запечував би, що існує ланцюг взаємозв'язку між всіма людьми і між людьми і цілим, то я, в свою чергу, пройшов би повз людину з її еством і повз історію людства, адже жоден з нас не зробився людиною сам по собі, власними зусиллями" [3,299].

Відтак, можна зробити висновок, що сучасна філософія історії за своїм характером являється синтетичною наукою з яскраво вираженим міждисциплінарним ухилом, адже відомо, що в нинішніх умовах найбільш кардинальні та цікаві відкриття здійснюються саме на "стиках" наук. Генеза, становлення та розвиток історіософської парадигми – це певний ряд етапів, на яких глибина постановки питань вказаної проблематики певною мірою відображала "інтелектуальний клімат" суспільства, готовність та здатність мислителів, які виступали виразниками духовної ситуації епохи, до надісторичної абстракції, а подекуди – і до "прозоріння" в мозаїчності (териін Л.Гумільова) загальної картини історичних реалій потаємних механізмів та закономірностей історичного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бердяев Н.А.* Мое философское мирозерцание. Пер. с франц. // Философские науки, 1990. – С.85-90.
2. *Гумилев Л.Н.* Этногенез и биосфера Земли. – М.:Тов-во Клышников, Комаров и Ко, 1994. – 472 с.
3. *Гердер И.Г.* Идеи к философии истории человечества. – М.: Наука, 1977. – 488 с.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2007 р.